

WSTĘP

Prezentowany tom poświęcony jest w całości jednemu z ważniejszych problemów współczesności, jakim jest wybór zawodu.

Zawód wyznacza miejsce człowieka w życiu społecznym, określa systemy wartości, narzuca zachowania, określa rodzaj i poziom zaspokojenia potrzeb ekonomicznych, wpływa na postawy, nadaje człowiekowi poczucie sensu życia.

Znaczenie właściwego wyboru zawodu podkreślane jest przez badaczy dyscyplin zajmujących się tą problematyką, gdyż poza korzyściami indywidualnymi, przy trafnym wyborze zawodu - pozwalającym na uzyskanie zadowolenia, ma wielkie znaczenie społeczne przyczyniając się do pomnażania wszelkich dóbr.

Nietrafnie wybrany zawód powoduje niekorzystne następstwa dla wybierającego jak również dla społeczeństwa. Jest często przyczyną wielu rozczarowań, gdyż wykonywanie zawodu niezgodnego z zainteresowaniami i zdolnościami sprawia, że praca jest męcząca i mało efektywna. Niewłaściwy wybór, a także brak akceptacji roli zawodowej, może stać się również źródłem niepewności i wewnętrznych konfliktów. Skutki nietrafnego wyboru zawodu możemy podzielić na psychologiczne i społeczno-ekonomiczne. Do psychologicznych zaliczamy poczucie stałego zagrożenia, niezaspokojenie potrzeb, co powoduje skoki napięcia psychicznego, a następnie choroby. Niezaspokojenie podstawowych potrzeb człowieka wywołuje niechęć do pracy, utratę wiary w powodzenie planów zawodowych i życiowych, obniża ambicje i poziom moralny. Do skutków społeczno-ekonomicznych możemy przede wszystkim zaliczyć: nieodejmowanie pracy w wyuczonym zawodzie, trudności w adaptacji społeczno-zawodowej, zwiększenie fluktuacji, niską wydajność, ograniczenie możliwości życia kulturalnego, obniżenie pozycji spo-

łącznej, niskie zarobki mające wpływ na standard życiowy. Nie-
trafny wybór zawodu jest marnotrawstwem zdolności i talentów lu-
dzkich, które nie są wykorzystywane w tworzeniu wartości ekono-
micznych.

Wybór zawodu jest określony przez następujące, najczęściej
wymieniane czynniki:

- wartości społeczno-kulturowe najwyżej cenione w danym
okresie w określonych grupach społecznych;
- stan i jakość informacji zawodoznawczych;
- rodzaj środowiska kulturowego (wiejskie, miejskie, wielko-
miejskie, małomiasteczkowe itp.);
- zapotrzebowanie społeczno-ekonomiczne na poszczególne za-
wody;
- pozycję społeczną poszczególnych zawodów;
- urbanizację i rozwój przemysłu;
- modę i stereotypy myślowe o zawodach, doprowadzające do
rozbudzenia wyobraźni o szczęściu, władzy i korzyściach mate-
rialnych, wynikających z wybranego zawodu, itp.¹

J. Szczepański² analizując ten problem wskazuje, że o wy-
borze zawodu decydują:

- czynniki naturalne, uzdolnienia, zainteresowania, świadomo-
ść celów życiowych, wiedza o zawodach, w których te cechy mo-
gą znaleźć pełną realizację;
- czynniki sztuczne, fałszywe ambicje rodziny, nieliczenie
się z cechami osobowości wychowanka, nacisk grup koleżeńskich.
Generalnie, o wyborze zawodu decyduje: zainteresowanie zawo-
dem, chęć uzyskania wysokich zarobków, prestiż zawodu.

Jakkolwiek zawód wybierany jest przez jednostkę osobiście,
biorąc pod uwagę młody wiek wybierającego - należy zwrócić

¹ Por. W. W. W o d z i ń s k a, O społecznych czynnikach
warunkujących wybór zawodu, Warszawa-Moskwa 1970, s. 42; N. W.
S z u b k i n, Socjologiczne problemy wyboru zawodu, [w:] Spo-
łeczne problemy pracy i produkcji, Warszawa 1970, s. 23; A.
P r e i s s, Kształtowanie socjalistycznego stosunku do pracy,
[w:] Socjologia w zakładzie pracy, pod red. S. W i d e r s z-
p i l a, Warszawa 1976, s. 76; M. T r a w i ń s k a, Motywa-
cje studiowania i wyboru zawodu, ibidem, s. 286-288 i in.

² J. S z c z e p a ń s k i, Zagadnienia socjologii współ-
czesnej, Warszawa 1965, passim.

uwagę na fakt, że głównymi uczestnikami tego wyboru są: szkoła, poradnie wychowawczo-zawodowe, zakłady pracy, terenowe służby zatrudnienia i spraw socjalnych, punkty orientacji i poradnictwa zawodowego przy wydziałach zatrudnienia i spraw socjalnych urzędów wojewódzkich, służba zdrowia, środki masowego przekazu, środowiska społeczno-koleżeńskie, ale głównie rodzinne.

W naszych rozważaniach pragniemy zatrzymać się na 2 głównych uczestnikach wyboru zawodu: szkole i rodzinie. Są one uczestnikami o największej sile oddziaływania oraz obejmują swym zasięgiem wszystkich wybierających.

Współdziałanie szkoły w przygotowaniu do wyboru i w samym wyborze zawodu jest szczególnie ważne, zwłaszcza na tle przemian społeczno-ekonomicznych i rewolucji naukowo-technicznej. W tej sytuacji zbytek liczenie na szczęście czy przypadek nie stwarza optymalnych przesłanek właściwego wyboru zawodu lub stanowiska pracy. Udział szkoły w przygotowaniu człowieka do zawodu i do sprostania zadaniom wynikającym z postępu dokonuje się w procesie dydaktycznym, w kształceniu politechnicznym oraz w działaniu tzw. organizatorów orientacji zawodowej (inaczej: doradców zawodowych).

Wśród pedagogów, podobnie jak i psychologów, istnieje zgodność poglądów, że przygotowanie do wyboru zawodu należy rozpocząć możliwie jak najwcześniej, od pierwszych klas szkoły podstawowej. Cały proces przygotowania ucznia do wyboru zawodu w okresie jego pobytu w szkole (podstawowej i średniej) powinien odbywać się według etapów odpowiednio zaprogramowanych i realizowanych w długofalowym, celowym procesie dydaktyczno-wychowawczym, systematycznie organizowanym przez szkołę. Szkoła w ramach procesu dydaktyczno-wychowawczego winna rozbudzić zainteresowania młodzieży, zapoznać ją z pracą, ukazywać tej pracy walory, sens oraz znaczenie dla społeczeństwa i jednostki. Temu celowi mają służyć treści nauczania wszystkich przedmiotów szkolnych, prace społecznie użyteczne, zajęcia fakultatywne, kontakty z zakładami pracy, akcje tzw. "drzwi otwartych" itp. Szkoła, prowadząc planową współpracę z rodzicami w zakresie orientacji zawodowej, wykorzystywać może wywiady, zebrania rodziców, kontakty rodzicielskie i opiekuńcze.

Ważność tych akcentów orientacji zawodowej podkreślono w uchwale sejmowej z dnia 13 października 1973 r. w sprawie syste-

mu edukacji narodowej, w której m. in. czytamy: "Aspiracje zawodowe i zainteresowania młodzieży powinny być kształtowane pod kątem gospodarki i kultury narodowej. W związku z tym konieczna jest rozbudowa systemu orientacji szkolnej, poradnictwa wychowawczo-zawodowego umożliwiającego stałą obserwację zainteresowań i postępów w nauce szkolnej ucznia, ujawnienie jego uzdolnień oraz wskazywanie kierunków dalszego kształcenia i pracy zawodowej"³.

Inną płaszczyzną działania szkoły w zakresie orientacji zawodowej jest kształcenie politechniczne. Współcześni pedagodzy zgodnie podkreślają wśród celów i zadań stojących przed kształceniem politechnicznym dwa z nich jako bardzo ważne dla przyszłych losów wychowanka:

- umożliwienie orientacji zawodowej i przygotowanie do swobodnego i świadomego wyboru zawodu;
- przysposobienie do kontynuowania kształcenia w szkołach lub do pracy zawodowej.

Kształcenie politechniczne stwarza warunki wszechstronnego rozwoju osobowości ucznia. Wiążąc teorię z praktyką, a szczególnie z praktyką produkcyjną, przyczynia się ono do właściwego wyboru zawodu⁴.

Trzecia płaszczyzna działania szkoły to praca tzw. organizatora orientacji zawodowej, inaczej - doradcy zawodowego. Nauczyciel obserwując ucznia dostarcza mu informacji o różnych zawodach, szkołach, pomaga w podjęciu ostatecznej decyzji o dalszej nauce. Pomoc ta powinna mieć charakter doradczy, ponieważ wybór drogi zawodowej młodego człowieka winien być jego własnym wyborem, podejmowanym w sposób całkowicie świadomy. Należy pamiętać, że istnieje grupa zawodów, w których młody człowiek może pracować oraz są zawody, które mogą być nieodpowiednie dla niektórych osób. W takim przypadku odradzenie nieodpowiedniego zawodu przez nauczyciela jest równie ważne, jak doradzenie zawodu właściwego. Nauczyciel jest w stanie udzielać pomocy młodzieży również w rozwoju i sprecyzowaniu zainteresowań i upodobań oraz rozbudzać nowe zainteresowania. Doradca zawodowy spełni swoje

³ "Monitor Polski" 1973, nr 44.

⁴ Por. T. Nowacki, Treść i proces kształcenia politechnicznego, Warszawa 1966, s. 72.

zadanie, jeżeli będzie znał nie tylko aktualne zapotrzebowanie rynku pracy i wiedział jak się ono ukształtuje w najbliższej przyszłości, ale nadto będzie się orientował, jakie zawody i specjalności są preferowane przez młodzież i rodziców oraz jakimi motywami kierują się uczniowie szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących, a także ich rodziny w wyborze dalszego kształcenia. Powinien być zorientowany, w jakiej mierze zainteresowania te i preferencje są skorelowane z potrzebami społecznymi oraz jakie podejmować środki zaradcze w sferze oddziaływań kształtujących motywacje młodzieży i regulujących nabór kandydatów do poszczególnych szkół zawodowych. Ponadto winien posiadać:

- materiały informacyjne dotyczące wszystkich kierunków i form kształcenia młodzieży i osób dorosłych oraz możliwości uzupełniania kwalifikacji zawodowych w ramach istniejącego systemu szkolnictwa zawodowego w kraju;

- materiały zawierające dane o przewidywanych zmianach w kierunkach i poziomach kształcenia, wynikających z wprowadzanej obecnie reformy systemu oświaty;

- wykaz zawodów i specjalności szkolnictwa zawodowego według aktualnej nomenklatury wraz z wykazem zawodów i specjalności szerokokoprowalowych wdrażanych w niektórych szkołach od 1975 r.

Rola szkoły polega, mówiąc ogólnie, na dostarczeniu uczniom takiego zasobu wiedzy, jakiej konieczny jest do uzyskania możliwie pełnej orientacji, będącej niezbędnym warunkiem świadomego wyboru zawodu. Można sądzić, że w miarę zwiększenia się udziału szkoły w przygotowaniu młodzieży do wyboru zawodu będzie narastać tendencja, by wybór zawodu dokonywał się głównie pod wpływem szkoły.

Podstawowym środowiskiem społecznym kształtującym orientację zawodową jest jednak r o d z i n a. Stanowi ona tę grupę społeczną, która pierwsza wskazuje na określone wartości. Rodzina, zgodnie z uznawanymi wartościami i normami postępowania, oddziałuje na treść i poziom aspiracji jednostki, na sposób jej wrażliwości w społeczeństwo. Kształtuje także jej osobowość i zainteresowania oraz wpływa na krystalizowanie się planów życiowych i zawodowych. Zasadność powyższych stwierdzeń poświadczają badania prowadzone m. in. przez J. Rucińskiego i B. Świdziń-

ską⁵. Wynika z nich, że sugestie i opinie rodziców stają się dla większości młodych ludzi podstawą decyzji o wyborze zawodu czy dalszego kierunku kształcenia. Poglądy i pozycja społeczno-zawodowa rodziców mają duży wpływ na wybór zawodu. Jednak rodzice, zaangażowani emocjonalnie w stosunku do swych dzieci, pomijają wiele czynników decydujących o prawidłowym wyborze zawodu. W związku z tym często nierealnie oceniają uzdolnienia swych dzieci i wybierają dla nich zawody przewyższające ich możliwości, lub przeciwnie, nie doceniają swych dzieci, okazując zbytnią skromność w wyborze zawodu dla nich. Rodzice często chcieliby, żeby zawód był atrakcyjny, niezbyt ciężki, ale dobrze płatny; nie rozumieją oni, że rzeczywisty interes dziecka polega na wybraniu takiego zawodu, który odpowiadałby jego zainteresowaniom i zdolnościom.

Życzenia rodziców dotyczące przyszłości dzieci mają często źródła w osobistych ich potrzebach, w chęci zrealizowania poprzez dzieci nie spełnionych zamierzeń, nie zaspokojonych ambicji. Często bywa i tak, że rodzice nie chcą, aby dziecko wykonywało zawód o niższym niż ich własny prestiżu bojąc się jak gdyby degradacji społecznej swych potomków. W tym względzie dzieła wiele irracjonalnych przekonań w gruncie rzeczy przynoszących straty społeczne i indywidualne, jeżeli dziecko ulegnie presji rodziny.

W naszej organizacji szkolnictwa zawodowego, podobnie jak i w innych krajach, wybór zawodu odbywa się w okresie życia, w którym młody człowiek nie ma w pełni spracyzowanych zainteresowań, nie zdaje sobie sprawy z własnych predypozycji intelektualnych czy fizycznych. Wybór zawodu w zasadzie dokonuje się w momencie kończenia szkoły podstawowej, a więc w wieku 14-15 lat. Reforma szkolnictwa przesunie tę granicę wieku, jeżeli będzie masowo realizowany obowiązek szkolny dla 6-latków.

Młodzież, która wybiera zasadnicze szkoły zawodowe, technika lub licea zawodowe, dokonuje wyboru zawodu nieomalże ostatecznie.

⁵ J. R u c i ń s k i, Rodzina a wybór zawodu, [w:] Wybór zawodu, pr. zbior. pod red. B. S u c h o d o l e k i e g o, Warszawa 1972; B. S w i d z i ń s k a, Świadomość roli zawodowej u młodzieży a wybór zawodu, "Kwartalnik Pedagogiczny" 1977, nr 2.

Sformułowanie to może wywołać pewne zastrzeżenia, ponieważ dopuszczalna jest zmiana szkoły, ale przecież nie jest ona realizowana masowo. W sytuacji ukończenia szkoły i uzyskania zawodu istnieje szansa niepodejmowania pracy w zawodzie wyuczonym. Obowiązujące w Polsce przepisy, dotyczące zatrudnienia absolwentów szkół, traktują w wielu przypadkach tę sprawę liberalnie. Zdarzają się sytuacje, że uczennice szkół handlowych są fryzjerkami, urzędniczkami, szwaczkami, a w warsztatach naprawy samochodów pracują uczniowie szkół gastronomicznych, w pracy zdobywając nowy zawód, ponieważ zbyt późno zorientowali się, że nie odpowiada im wybrana wcześniej i ukończona szkoła. Są to przypadki skrajne, ale przecież nie aż tak jednostkowe, aby nie było warto o nich pamiętać.

Na okres 3-4 lat "odkładają" decyzję wyboru zawodu ci, którzy idą do szkół średnich ogólnokształcących, ale na ogół już w klasach licealnych, wobec specjalizacji klas na humanistyczne, biologiczno-chemiczne czy matematyczno-fizyczne, musi nastąpić kryształizacja zainteresowań zawodowych, ponieważ związane jest to z przygotowaniem do określonego typu szkoły wyższej. Wybierają zatem zawód lub grupę zawodów, w której będą mogli pracować. Wyboru tego dokonuje młodzież nieco starsza, ale przecież nie w pełni dojrzała do podjęcia tak ważnej decyzji, warunkującej niejednokrotnie całe późniejsze życie.

Mówimy o wyborze zawodu, zdając sobie sprawę, że często dzieła tu przypadek. Chodzi mianowicie o sytuacje, w których absolwentów szkół po egzaminie wstępnym przesuwają się na inny kierunek studiów w ramach jakiegoś wydziału, nieraz różny od tego, na którym chcieli studiować. O wyborze zawodu decyduje również często zestaw egzaminów wstępnych, opinia, że dany wydział lub kierunek jest łatwiejszy lub trudniejszy, a czasami po prostu brak orientacji, jaki zawód będzie można wykonywać po ukończeniu studiów.

Szkoła nie tylko poprzez preorientację zawodową, ale poprzez oceny, jakie uzyskuje uczeń z poszczególnych przedmiotów, realizuje zasadę poradnictwa i selekcji zawodowej. Współuczestniczą w poczynaniach szkoły rodzice, którzy w oparciu o oceny wynajdują zawody, ich zdaniem najodpowiedniejsze dla dzieci.

W niniejszym wstępie nie omówiono całego dorobku psychologii, pedagogiki, socjologii w zakresie wyboru zawodu, sądząc, że

jest on powszechnie znany. Zgodnie z założeniem, przedstawiono wybrane wyniki wieloletniej pracy zespołu zajmującego się socjologią zawodów. W zespole tym powstały prace doktorskie poświęcone lekarzom, pielęgniarkom, włóknierkom, technikom ciepłownikom. Opisywane były nadto zawody: mikrobiolog, kierowca, literat, dziennikarz, inżynier, milicjant.

Przedstawione wyniki dotyczą sprawy wyboru zawodu i są skoncentrowane wokół dwóch zagadnień. Po pierwsze, chodziło o pokazanie problemu udziału rodziców w kształtowaniu się życzeń i decyzji co do wyboru zawodu przez dzieci, a szczególnie o wydobycie aspiracji rodziców, i to zarówno ze środowiska robotniczego jak i środowiska pracowników umysłowych. Po drugie, o udostępnienie wyniku najnowszych, nie publikowanych jeszcze nigdzie badań, dotyczących okoliczności wyboru kierunku kształcenia i zawodu.

W odniesieniu do zagadnienia pierwszego wyraźnie nasuwa się wniosek ważny dla znajomości funkcjonowania społeczeństwa, dotyczący faktu, że rodzice chcieliby, aby ich dzieci wykonywały zawody wymagające wyższego aniżeli sami posiadają poziomu wykształcenia - co jest szczególnie mocno akcentowane w środowisku robotniczym i w środowisku pracowników umysłowych posiadających wykształcenie podstawowe i średnie. Rysuje się bardzo wyraźnie wysokie miejsce wykształcenia w hierarchii wartości pożądaných i uznawanych. Oznacza to, że w układzie przynależności klasowo-warstwowej istnieje dążenie do wyjścia dzieci z klasy lub warstwy poprzez uzyskanie wykształcenia średniego lub wyższego. Robotnicy chcieliby, aby ich dzieci wykonywały zawody wymagające co najmniej wykształcenia średniego, preferując inne zawody dla synów i inne dla córek. Istnieje dążność do zapewnienia dzieciom lepszego życia; w omawianym przypadku - poprzez uzyskanie pracy lepszej, co najczęściej oznacza preferowanie pracy umysłowej oraz pracy zapewniającej wyższe zarobki. Czy życzenia dotyczące wykształcenia i zawodu są w środowiskach robotniczych realizowane? Jak wykazują badania, nie, nie w pełni. Rodzice należący do kategorii pracowników umysłowych także chcą, aby ich dzieci wykonywały zawody w oparciu o wykształcenie średnie, ale częściej o wykształcenie wyższe.

Druga grupa problemów - to przedstawienie sytuacji, w jakich dokonuje się wybór zawodu. Dość wyraźnie daje o sobie znać pro-

blem niechęci części rodziców do przekazywania zawodu dzieciom. Pielęgniarki nie chcą aby ich córki były pielęgniarkami, ekspedientki - aby ich dzieci były ekspedientkami, a milicjanci chcieliby, aby ewentualnie ich synowie pracowali w organach MO, ale na stanowiskach wymagających wyższego wykształcenia. Wybór zawodu często odbywa się na zasadzie przypadku. Kryteriami bywają oceny uzyskane w szkole podstawowej, lecz równie często łatwość dostania się do określonego typu szkół. Nierzadkie jest mniemanie, że egzamin na wyższą uczelnię to sprawa szczęścia, nie zaś posiadanej wiedzy. Uczniowie szkół średnich, mimo że uzyskują zaledwie dostateczne wyniki w nauce, planują pójście do szkół wyższych, nie bardzo licząc się z realiami egzaminów konkursowych na wyższe uczelnie; nie wierzą jak gdyby, że ich wiedza jest zbyt uboga i nawet punkty za pochodzenie nie są w stanie wyrównać konkurencji z bardzo dobrymi ocenami egzaminów.

W tomie zasygnalizowany został problem odmiennej sytuacji chłopców i dziewcząt. Chłopcy obowiązani są do odbycia służby wojskowej po ukończeniu technikum lub szkoły ogólnokształcącej, jeżeli nie zostaną przyjęci na studia, co stwarza im szansę na uzupełnienie kwalifikacji zawodowych, na zdobycie zawodu. Pójście do wojska oznacza często konieczność rezygnacji ze studiów lub podjęcia ich już po odbyciu służby, a więc przesuwę okres usamodzielnienia się. Rysują się także problemy zawodów tradycyjnie wykonywanych przez kobiety, choć są to sprawy niewątpliwie marginesowe.

Tom zamykamy uwagami dotyczącymi problemu, w jakim zakresie zawód jest wyznacznikiem wewnętrznego zróżnicowania klasy robotniczej. Otrzymane wyniki wskazują na prawidłowości zmian w strukturze społecznej oraz potwierdzają przekonanie o wysokiej randze wykształcenia we wszystkich warstwach i klasach społecznych w Polsce.

W prezentowanym tomie nie udało się uniknąć pewnych powtórzeń, szczególnie w częściach wprowadzających do artykułów, ale są one w jakimś sensie uzasadnione i nie obciążają nadmiernie tekstu, który - jak to już zostało powiedziane - nigdzie nie był nawet w fragmentach publikowany, a więc ma charakter pierwszego sygnału, jak lubimy to nazywać - "nowości".

Stefania Dziecielska-Machnikowska*

* W opracowaniu wstępu udział brał dr S. Buczyński.